

СУТНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ПРАЦЯХ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЗИТИВІСТСЬКОЇ ДОКТРИНИ СЕРЕДИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОРІЧЧЯ

Тороп Максим Олександрович

ORCID ID: 0009-0001-2607-2518

аспірант юридичного факультету

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

Інститут юридичної відповідальності в юридичній літературі, з одного боку, є досить дослідженим, а з іншого боку, потребує постійного перегляду згідно впливу внутрішніх і зовнішніх факторів політичного, ідеологічного, економічного, соціального характеру. На нашу думку, це досить динамічний інститут, який повинен враховувати інтереси як держави, так і суспільства. Це питання стало дуже актуальним під час воєнного стану, тому що чітко проявилися недоліки регулювання деяких видів юридичної відповідальності, а також, на нашу думку, почав змінюватися підхід до відповідальності країн (формально назвемо її юридичною, тому що юридична відповідальність країн за порушення норм міжнародного права взагалі невідпрацьоване питання) за незаконні дії на міжнародній арені. Той механізм міжнародного регулювання взаємовідповідальності держав, який створювався протягом останніх сімдесяти років виявився неспроможним запобігти широкомасштабним військовим діям або покарати країну-агресора: процедури уповільнені, не передбачається виключення впливу на прийняття рішення країною-агресором, повільна реакція країн на військові дії в інших частинах світу, коли це не стосується них безпосередньо. Ці всі питання потребують своєї відповіді, але метою публікації є аналіз підходів українських правознавців-позитивістів кінця ХІХ сторіччя до розгляду питання становлення юридичної відповідальності, як основних засад позитивістської доктрини, що, на думку багатьох дослідників, продовжує своє існування і в онтологічній сучасності.

Треба відзначити, що сучасні дослідники теорії права розглядають юридичну відповідальність саме як самостійний інститут права, який логічно пов'язаний з розглядом таких тематик, як правопорушення, правова поведінка, правова культура, але не як їх елемент. Якщо проаналізувати науковий підхід до розгляду змісту і сутності юридичної відповідальності відомих українських правознавців, представників позитивістської теорії права в середині ХІХ – на початку ХХ сторіччя, то треба відзначити той факт, що більшість з них не розглядала юридичну відповідальність як самостійний інститут, а тільки як покарання за правопорушення. З середині ХІХ сторіччя в українських університетах викладалась така дисципліна, як «Енциклопедія права», в рамках якої як раз і розглядалась юридична відповідальність. Так, М. Ранненкампф вважав, що «...порушенням права в юридичному сенсі може бути тільки дія, більш або менш усвідомлена, волі людини. Неправо протирічить праву, знищує його дійсність, і тому сумісне існування його з правом неможливе. Право, як абсолютно необхідна умова суспільного життя, повинно мати засоби для свого захисту і поновлення» [1]. Досить цікавим видається введення в теоретичний обіг науковцем таких дихотомічних явищ, як право і неправо. За логікою юридична відповідальність знаходиться в площині неправа, тому що показує

як порушується норма права і яке покарання за це передбачається. М. Ранненкампф розробив умови, яким повинно відповідати покарання (це стосується кримінальних покарань):

- покарання повинно бути особистим;
- покарання повинно бути поділеним, тобто визначена роль кожного підозрюваного у скоєнні злочину;
- покарання повинно бути винагородженим та скасованим (щоб при судовій помилці або знову відкритих обставинах покарання можна було скасувати і, за можливості, винагородити);
- покарання повинно бути порівняно з виною (але не в матеріальному сенсі, а в моральному).

І взагалі дослідник вважав, що встановлення відповідності покарання ступеню винуватості є дуже важкою справою, де встановлення навіть приблизної істини вироку може бути досягнута тільки спільними зусиллями законодавства і суду.

Інший відомий правознавець Ф. Тарановський в підручнику з «Енциклопедії права» відзначав, що «Будучи необхідною для виправдання дієвості правопорядку відплата, в той же час, має на меті попереджати можливі правопорушення у майбутньому. Сама загроза покарання, що міститься у позитивному праві, може впливати на волю людей у вигляді особливого мотиву, який утримує їх від злочинної діяльності. Таке ж, а може, ще більше значення має приведення покарання в дію» [2]. Вважаючи покарання необхідною умовою правового життя, Ф. Тарановський визначив подвійну природу покарання – і для злочинця, і для суспільства. Злочинця воно може утримати в подальшому від протизаконної діяльності, а суспільство отримує моральне вдовolenня від покарання злочинної діяльності. І зауважив, що в новітній час проявляється намагання каральної системи не стільки покарання злочинця, скільки його виправлення. Тобто, вже наприкінці XIX сторіччя почали втілюватися гуманістичні підходи до покарання злочинця з метою не завдати йому обов'язково фізичних і моральних страждань, а, скоріш, його перевиховувати його. Важливим, на наш погляд, є зауваження вченого про те, що попередження злочинності повинно мати системний характер, який проявляється у ліквідації тих зовнішніх факторів, що призводять до появи і зростання злочинності – злиднів, невігластва, безпритульності, відсутності шкільної освіти для всіх дітей і т. д. Це прояви невдалої соціальної політики держави, а також є і антропологічні фактори (природня схильність до скоєння злочинів), які не залежать від ефективності соціальної політики, але системного попередження також потребують.

Видатний український дослідник кримінального права О. Кістяківський в своєму «Елементарному підручнику загального кримінального права» зауважував, що головною метою покарання є самозбереження [3]. Це самозбереження проявляється у захисті себе від шкоди, у досягненні безпеки, у поверненні втраченого завдяки злочину і у задоволенні того почуття, яке має назву почуття справедливості. Досягненням дослідника можна вважати розгляд покарання, як суспільного інституту, але не інститутом системи права. Такий підхід більш широкий, що включає в себе стан і дії всього суспільства, а не діяльності держави у створенні умов для подолання злочинності.

Тож треба відзначити, що представники української юридичної позитивістської парадигми, незалежно від того, до якої течії цього вчення вони відносяться – до юридичної чи соціологічної – не розглядали юридичну відповідальність не як самостійний інститут системи права, а як невід'ємну завершальну частину протиправної поведінки. Другою особливістю можна назвати те, що розглядається

більшістю авторів тільки кримінальна відповідальність і ще не простежуються підвалини сучасної класифікації юридичної відповідальності. Тут треба зауважити, що Ф. Тарановський ввів в науковий обіг дефініцію «політична відповідальність», яка стосується відповідальності за злочини проти держави.

Третьою характеристикою треба відзначити те, що вже в межах цієї доктрини починає формуватися такий важливий принцип юридичної відповідальності, як гуманізм у покаранні злочинника, який знаходить свій прояв в скасуванні смертної кари у другій половині ХХ сторіччя.

Список використаних джерел:

1. Ранненкамф Н. Очерки юридической энциклопедии. Киев: Университетская типография. 1868.
2. Тарановский Ф. В. Учебник энциклопедии права. Юрьев. 1917.
3. Кистяковский, А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Киев: Университетская типография. 1875. Том 1. Общая часть. 438 с.